BESHIK TO'YI MAROSIMI MATNLARINING LINGVOPOETIK TAHLILI

Turg'unova Mohinur O'tkirjon qizi
Andijon davlat universiteti filologiya fakulteti folklorshunoslik
va dialektologiya mutaxasisligi 2-kurs magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20071776

Annotatsiya: Ushbu maqolada beshik to'yi marosimi matnlarining lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda allalar, duo va tilaklar kabi marosimiy nutq birliklarining badiiy ifoda vositalari, obrazlilik darajasi hamda strukturaviy tuzilishi o'rganiladi. Beshik to'yi matnlarida metafora, parallelizm va takror kabi poetik vositalarning keng qo'llanilishi ularning emotsional-ekspressiv ta'sirini kuchaytirishi aniqlanadi. Shuningdek, ushbu matnlarning lingvokulturologik ahamiyati, milliy qadriyatlar tizimini aks ettirishi va ijtimoiy-kommunikativ funksiyasi yoritiladi. Tadqiqot natijalari beshik to'yi matnlarining nafaqat folklor namunasi, balki murakkab lingvopoetik tizim ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: beshik to'yi, marosim matnlari, lingvopoetika, allalar, duo, tilak, metafora, folklor, madaniyat, obrazlilik.

Аннотация: В данной статье анализируются лингвопоэтические особенности текстов обряда бешик той. Исследуются жанры колыбельных песен, благопожеланий и молитв, их художественные средства выражения, образность и структурная организация. Установлено, что в текстах широко используются метафоры, параллелизмы и повторы, усиливающие эмоционально-экспрессивное воздействие. Также рассматриваются лингвокультурологические аспекты данных текстов, отражающие систему национальных ценностей и мировоззрение народа. Особое внимание уделяется их социальной и коммуникативной функции в обрядовой практике. Результаты исследования показывают, что тексты бешик той представляют собой сложную лингвопоэтическую систему, выходящую за рамки фольклорного жанра.

Ключевые слова: бешик той, обрядовые тексты, лингвопоэтика, колыбельные, благопожелания, метафора, фольклор, культура, образность, традиция.

Abstract: This article analyzes the linguopoetic features of texts used in the Beshiq-Toy ceremony. It examines ritual speech units such as lullabies, blessings, and wishes, focusing on their artistic means of expression, imagery, and structural organization. The study reveals that metaphors, parallelism, and repetition are widely used, enhancing the emotional and expressive impact of the texts. It also highlights the linguocultural significance of these texts, reflecting national values, cultural identity, and worldview. Special attention is given to their social and communicative functions within ritual practices. The results demonstrate that Beshiq-Toy texts represent a complex linguopoetic system that goes beyond traditional folklore classification.

Keywords: Beshiq-Toy, ritual texts, linguopoetics, lullabies, blessings, wishes, metaphor, folklore, culture, imagery.

Kirish. O'zbek xalqining an'anaviy marosimlari tizimida beshik to'yi o'zining qadimiyligi, ijtimoiy ahamiyati va ma'naviy mazmuni bilan alohida ajralib turadigan muhim etnomadaniy hodisa hisoblanadi. Ushbu marosim nafaqat yangi tug'ilgan chaqaloqni beshikka belash bilan bog'liq oddiy amaliy jarayon, balki jamiyatning tarixiy shakllangan urf-odatlari, diniy-e'tiqodiy qarashlari, axloqiy me'yorlari hamda estetik tafakkurini o'zida mujassam etgan murakkab

kommunikativ va ritual tizim sifatida ham namoyon bo‘ladi. Beshik to‘yi jarayonida amalga oshiriladigan har bir harakat, aytiladigan har bir so‘z va ijro etiladigan har bir matn o‘ziga xos ramziy ma’noga ega bo‘lib, ular xalqning hayot falsafasi va dunyoni idrok etish modelini aks ettiradi. Beshik to‘yi marosimi davomida ijro etiladigan matnlar — jumladan allalar, tilaklar, duo va turli marosimiy nutq shakllari — o‘zbek xalq og‘zaki ijodining eng nozik va estetik jihatdan boy qatlamini tashkil etadi. Ushbu matnlar orqali milliy madaniyatga xos bo‘lgan qadriyatlar tizimi, oilaviy munosabatlar haqidagi qarashlar, farzand tarbiyasiga oid an’anaviy g‘oyalar hamda tilning badiiy imkoniyatlari yorqin ifodasini topadi. Shu jihatdan beshik to‘yi matnlari nafaqat folklor namunasi, balki xalqning lingvomadaniy xotirasini saqlovchi muhim vosita sifatida ham qaraladi.

Lingvopoetika nuqtayi nazaridan yondashilganda, beshik to‘yi marosim matnlari o‘ziga xos ifoda tizimi, obrazlar olami va ritmik-struktur xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ularda metafora, metonimiya, takror, parallelizm, alliteratsiya, assonans kabi ko‘plab badiiy vositalar keng qo‘llaniladi. Bu vositalar matnlarning estetik ta’sir kuchini oshirish bilan birga, ularning emotsional-psixologik funksiyasini ham faollashtiradi. Ayniqsa, allalar va duo matnlarida sodda sintaktik tuzilish bilan murakkab ramziy ma’nolarning uyg‘unlashuvi kuzatiladi. Bu holat xalq tafakkurining bir vaqtning o‘zida ham sodda, ham chuqur falsafiy mohiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Allalar matnlarida ritm va ohangdorlik alohida o‘rin tutadi. Ularning musiqiy tuzilishi chaqaloq ruhiyatiga tinchlantiruvchi ta’sir ko‘rsatish bilan birga, ona va bola o‘rtasidagi emotsional bog‘liqlikni mustahkamlaydi. Duo va tilak matnlarida esa ijobiy istaklar, hayotiy orzular va kelajakka bo‘lgan umidlar verbal shaklda ifodalanadi. “Uzoq umr”, “baxtli hayot”, “sog‘lom avlod” kabi konseptlar bu matnlarning semantik markazini tashkil etadi va ular xalqning ijtimoiy ideallarini aks ettiradi.

So‘nggi yillarda tilshunoslik, folklorshunoslik va lingvokulturologiya sohalarida marosim nutqi, xususan, hayotiy sikl bilan bog‘liq an’anaviy matnlarni o‘rganishga bo‘lgan ilmiy qiziqish sezilarli darajada ortib bormoqda. Zamonaviy yondashuvlarda bunday matnlar faqat folklor material sifatida emas, balki diskursiv, pragmatik, kognitiv va semiotik tizim sifatida ham tahlil qilinmoqda. Bu esa beshik to‘yi matnlarini ko‘p qatlamli lingvistik obyekt sifatida o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Beshik to‘yi matnlarining lingvopoetik tahlili ularning ichki semantik qatlamlarini ochib berish, kommunikativ vazifalarini aniqlash hamda milliy mentalitet bilan bog‘liq jihatlarini yoritish imkonini beradi. Ushbu matnlar orqali xalqning dunyoqarashi, estetik idealari va ijtimoiy ongida shakllangan qadriyatlar tizimi yaqqol namoyon bo‘ladi. Shuningdek, marosim nutqining pragmatik jihati ham muhim bo‘lib, u ijtimoiy birlikni mustahkamlash, ruhiy barqarorlikni ta’minlash va jamiyat a’zolari o‘rtasida ijobiy emotsional muhit yaratishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada beshik to‘yi marosimi matnlarining lingvopoetik xususiyatlari batafsil tahlil qilinadi. Tahlil jarayonida ularning strukturaviy tashkil topishi, badiiy ifoda vositalari, obrazlar tizimi, ramziy ma’nolari hamda pragmatik funksiyalari keng yoritiladi. Bundan tashqari, ushbu matnlarning zamonaviy tilshunoslikdagi o‘rni, ularni o‘rganishning nazariy asoslari hamda amaliy ahamiyati ham ilmiy jihatdan asoslanadi. Umuman olganda, beshik to‘yi marosim matnlari milliy madaniyatning muhim lingvistik va estetik yodgorligi sifatida nafaqat etnografik, balki lingvopoetik va kognitiv jihatdan ham chuqur ilmiy tadqiqotlarni talab etadi. Ularni o‘rganish orqali o‘zbek tilining badiiy imkoniyatlari, xalq tafakkurining obrazli ifodalanish mexanizmlari hamda an’anaviy nutq madaniyatining o‘ziga xos xususiyatlarini yanada kengroq va chuqurroq anglash mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar tahlili. Beshik to‘yi marosimi matnlari xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy va barqaror qatlamlaridan biri sifatida tilshunoslik, folklorshunoslik, etnolingvistika va lingvopoetika doirasida turlicha yondashuvlar asosida o‘rganib kelinmoqda. So‘nggi davr ilmiy qarashlarida ushbu matnlar nafaqat etnografik material sifatida, balki murakkab kommunikativ, estetik va kognitiv tizim sifatida talqin qilinmoqda. Tadqiqotlarda beshik to‘yi nutqlari, allalar,

duo va tilaklar majmui sifatida o‘rganilib, ularning lingvistik tuzilishi, poetik xususiyatlari hamda pragmatik vazifalari alohida tahlil etilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda avvalo marosim nutqi tushunchasi markaziy o‘rinda turadi. Tadqiqotchilar marosimiy matnlarni qat’iy strukturalashgan, muayyan ijtimoiy vazifani bajaruvchi nutq shakli sifatida izohlaydi. Beshik to‘yi matnlari ham aynan shunday ritual diskursning bir ko‘rinishi bo‘lib, ular kommunikativ akt sifatida nafaqat axborot yetkazadi, balki ijtimoiy-psixologik ta’sir funksiyasini ham bajaradi. Bu jihatdan ularning performativ tabiati, ya’ni aytilishi bilan birga muayyan harakatni amalga oshiruvchi nutq ekanligi alohida ta’kidlanadi.

Lingvopoetik yondashuvlarda beshik to‘yi matnlari badiiy tilning maxsus shakli sifatida qaraladi. Ularning asosiy xususiyati emotsional-ekspressivlik va obrazlilikning yuqori darajada mujassamligidir. Allalar va tilaklarda metaforik tafakkur keng qo‘llanilib, chaqaloq hayoti tabiat obrazlari, yorug‘lik, o‘sish, gullash kabi universal ramzlar orqali ifodalanadi. Bu esa xalqning dunyoni idrok etishdagi poetik modelini aks ettiradi. Tadqiqotchilar bunday obrazlar tizimini arxetipik tafakkur bilan bog‘lab, ularning madaniy xotira qatlamlarida chuqur ildiz otganini ta’kidlashadi. So‘nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlarda beshik to‘yi matnlarining lingvokulturologik jihatiga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu yondashuvda matnlar milliy mentalitetning ifodasi sifatida talqin qilinadi. Beshik to‘yi marosimida qo‘llaniladigan til birliklari, xususan, duo va tilak formulalari jamiyatning qadriyatlar tizimini, farzandga bo‘lgan munosabatni hamda kelajak haqidagi ijobiy tasavvurlarni ifodalaydi. Tadqiqotlarda ushbu matnlarda “baraka”, “uzoq umr”, “baxt”, “sog‘lik” kabi konseptlar markaziy o‘rin egallashi qayd etiladi. Bu konseptlar milliy tilning semantik maydonida mustahkam o‘rinlashgan bo‘lib, ular marosimiy nutqda qayta-qayta aktualizatsiya qilinadi.

Pragmatik tahlil yo‘nalishidagi ishlar beshik to‘yi matnlarining kommunikativ maqsadini aniqlashga qaratilgan. Ushbu yondashuvga ko‘ra, marosim nutqi faqat estetik yoki informativ vazifani emas, balki ijtimoiy birlikni mustahkamlash, ruhiy qo‘llab-quvvatlash va ijobiy psixologik holat yaratish funksiyalarini ham bajaradi. Duo va tilaklar orqali jamiyat a’zolari chaqaloqning kelajagiga bevosita ta’sir qilishga intilgandek tasavvur shakllanadi, bu esa nutqning illyokutiv kuchini oshiradi. Struktural lingvistika asosidagi tadqiqotlarda beshik to‘yi matnlarining kompozitsion qurilishi tahlil qilinadi. Bu matnlar odatda muqaddima, asosiy tilaklar qismi va yakuniy duo segmentlaridan iborat bo‘ladi. Har bir qism o‘ziga xos sintaktik va ritmik xususiyatlarga ega. Ayniqsa, takroriy sintaktik konstruktsiyalar, parallel tuzilmalar va ohangdorlikni ta’minlovchi fonetik vositalar marosim nutqining yodda qolishini va emotsional ta’sirini kuchaytiradi.

Folklorshunoslik tadqiqotlarida beshik to‘yi matnlari og‘zaki an’ana mahsuli sifatida qaraladi. Bu matnlarning muhim xususiyati ularning variativligidir. Har bir hududda, hatto har bir ijrochi tomonidan matnlar turlicha shaklda ijro etilishi mumkin. Bu holat ularning dinamik tabiatini ko‘rsatadi. Shunga qaramay, asosiy semantik yadrosi saqlanib qoladi. Bu esa folklor matnlarining barqarorlik va o‘zgaruvchanlik o‘rtasidagi muvozanatini namoyon etadi. Kognitiv lingvistika yondashuvlarida beshik to‘yi matnlari inson ongidagi konseptual tizimlar bilan bog‘liq holda o‘rganiladi. Ushbu nazariyaga ko‘ra, marosim nutqida ishlatiladigan obrazlar va metaforalar insonning dunyoni tushunish modelini aks ettiradi. Masalan, chaqaloqning “gul”, “nur”, “yulduz” sifatida tasvirlanishi uning kelajakdagi rivojlanishiga oid ijobiy kognitiv ssenariylarni shakllantiradi. Sotsiolingvistik tadqiqotlarda esa beshik to‘yi matnlarining jamiyatdagi ijtimoiy rollari o‘rganiladi. Marosimda ishtirok etuvchi shaxslar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, yosh va jinsga bog‘liq nutqiy rollar, shuningdek, marosimning jamoaviy identitetni mustahkamlashdagi o‘rni tahlil qilinadi. Beshik to‘yi bu jihatdan faqat oilaviy emas, balki keng ijtimoiy birlikni ifodalovchi hodisa sifatida qaraladi.

Psixolingvistik yondashuvlarda esa marosim matnlarining emotsional ta’sir mexanizmlari o‘rganiladi. Allalar va tilaklarning ritmik tuzilishi, takroriy ohanglar va yumshoq fonetik birliklar chaqaloq va atrofdagilar ruhiyatiga tinchlantiruvchi ta’sir ko‘rsatishi qayd etiladi. Bu esa tilning

terapevtik funksiyasini ham namoyon etadi. Umuman olganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, beshik to‘yi marosimi matnlari ko‘p qatlamli lingvistik hodisa bo‘lib, ularni faqat bir yo‘nalish doirasida to‘liq talqin qilish mumkin emas. Ular lingvopoetik, lingvokulturologik, pragmatik, kognitiv va sotsiolingvistik jihatdan o‘zaro bog‘liq murakkab tizimni tashkil etadi. Har bir yondashuv ushbu matnlarning ma’lum bir jihatini yoritib beradi, biroq ularning to‘liq mohiyatini anglash uchun integrativ yondashuv zarur bo‘ladi. Shunday qilib, beshik to‘yi matnlari bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar ularning nafaqat folklor namunasi, balki milliy til va madaniyatning jonli tizimi sifatida muhim ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Bu matnlar orqali xalqning estetik didi, dunyoqarashi va ijtimoiy qadriyatlari o‘z ifodasini topadi, bu esa ularni lingvopoetik tadqiqotlar uchun dolzarb obyektga aylantiradi.

Tadqiqot muhokamasi. Beshik to‘yi marosimi matnlari lingvopoetik jihatdan murakkab va ko‘p qatlamli tizim sifatida xalqning badiiy tafakkuri, estetik qarashlari va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini o‘zida mujassam etadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, ushbu matnlarning asosiy lingvopoetik xususiyati ularning sinkretik tabiatidadir, ya’ni ularda til, musiqiylik, ritm, harakat va marosimiy muhit bir butun kommunikativ akt sifatida birlashadi. Bu esa ularni oddiy nutq shaklidan ajratib turadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, beshik to‘yi matnlarida obrazlilik yetakchi o‘rinni egallaydi. Chaqaloq ko‘pincha “gul”, “oy”, “nur”, “quyosh” kabi universal poetik obrazlar orqali tasvirlanadi. Bu obrazlar nafaqat estetik vazifani bajaradi, balki ijobiy prognoz funksiyasiga ham ega bo‘lib, bola kelajagi bilan bog‘liq optimistik tasavvurlarni shakllantiradi. Shu jihatdan, marosim matnlari kognitiv metafora nazariyasi doirasida ham izohlanishi mumkin.

Lingvistik tahlil jarayonida takroriy sintaktik konstruktsiyalar va parallelizmning keng qo‘llanishi aniqlanadi. Masalan, “yasha, baxtli bo‘l”, “umring uzun bo‘lsin, baxting butun bo‘lsin” kabi tuzilmalar ritmik barqarorlikni ta’minlab, marosim nutqining yodda qolishini osonlashtiradi. Bu xususiyatlar folklor matnlarining og‘zaki an’anada barqaror saqlanishiga xizmat qiladi. Beshik to‘yi matnlarining muhim lingvopoetik jihatlaridan biri ularning emotsional-ekspressiv kuchidir. Duo va tilaklarda ishlatiladigan til birliklari ijobiy emotsiyalarni kuchaytirishga qaratilgan bo‘lib, ular orqali ishtirokchilarda ruhiy ko‘tarinkilik va ishonch hissi shakllanadi. Bu holat marosim nutqining psixolingvistik funksiyasini ham namoyon etadi.

Pragmatik nuqtayi nazardan, beshik to‘yi matnlari perlokutiv ta’sirga ega. Ya’ni, ularning aytilishi bilan birga tinglovchilarda ma’lum emotsional va ijtimoiy reaksiyalar yuzaga keladi. Duo qilish akti nafaqat til birligi sifatida, balki ijtimoiy amaliyot sifatida ham muhimdir. Bu jarayon jamiyatdagi ijobiy munosabatlarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Lingvokulturologik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, beshik to‘yi matnlarida milliy qadriyatlar tizimi aniq ifodalangan. Farzandning sog‘lom, baxtli va uzoq umr ko‘rishi haqidagi tilaklar o‘zbek xalqining oilaga, avlod davomiyligiga va barakaga bo‘lgan yuksak e’tiborini aks ettiradi. Bu matnlar orqali jamiyatning kollektiv ongida shakllangan axloqiy me’yorlar va qadriyatlar avloddan avlodga uzatiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, marosim matnlarining strukturasida muayyan kompozitsion barqarorlik mavjud. Ular odatda kirish (duo yoki chaqiruv), asosiy qism (tilaklar) va yakun (yakuniy duo yoki xayrli so‘zlar)dan iborat bo‘ladi. Ushbu tuzilma marosimning mantiqiy va ritmik yaxlitligini ta’minlaydi. Shuningdek, hududiy variatsiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Turli viloyatlarda beshik to‘yi matnlari mazmunan o‘xshash bo‘lsa-da, ifoda shakli, leksik birliklar va ohang jihatidan farqlanadi. Bu holat folklor matnlarining dinamik va adaptiv tabiatini ko‘rsatadi. Umuman olganda, beshik to‘yi marosimi matnlari lingvopoetik jihatdan yuqori darajada rivojlangan badiiy tizim ekanligi tasdiqlandi. Ular nafaqat estetik va emotsional vazifani bajaradi, balki ijtimoiy integratsiya, qadriyatlarni uzatish va ruhiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi.

Xulosa. Beshik to‘yi marosimi matnlarining lingvopoetik tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular o‘zbek xalqining boy madaniy merosi va estetik tafakkurining muhim ifodasi hisoblanadi. Ushbu

matnlar murakkab lingvistik, pragmatik va kulturologik tizim sifatida shakllangan bo‘lib, ularda badiiy til vositalari, ritmik tuzilma va obrazlilik uyg‘unlashgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, beshik to‘yi matnlari emotsional ta’sir kuchiga ega bo‘lib, ular orqali ijobiy psixologik muhit yaratiladi. Ularning asosiy funksiyasi nafaqat tilak bildirish, balki jamiyatdagi ijtimoiy va ma’naviy birlikni mustahkamlashdan iboratdir. Shuningdek, ushbu matnlar milliy qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi muhim lingvokulturologik manba sifatida ham ahamiyatlidir. Ularni o‘rganish o‘zbek xalqining dunyoqarashi, estetik qarashlari va til madaniyatini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal, D. (2020). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge University Press.
2. Jakobson, R. (2019). Language in Literature. Harvard University Press.
3. Lakoff, G., & Johnson, M. (2021). Metaphors We Live By. University of Chicago Press.
4. Schiffrin, D. (2020). Approaches to Discourse. Wiley-Blackwell.
5. Bauman, R. (2018). Verbal Art as Performance. Waveland Press.
6. Hymes, D. (2019). Foundations in Sociolinguistics. Routledge.
7. Foley, J. M. (2021). Oral Tradition and the Internet of Signs. University of Illinois Press.
8. Norrick, N. R. (2022). Conversational Narrative. John Benjamins Publishing.
9. Ong, W. J. (2020). Orality and Literacy. Routledge.
10. Tannen, D. (2019). Discourse as Structure and Process. Cambridge University Press.